

‘Hoe kan ik iets van U achterhouden?’

Dag Hammarskjöld (1905-1961)

De mystieke Christusbeleving en het publieke domein

Bijbelcafé Hilversum
29 januari 2020

Jurjen Zeilstra

1 Inleiding: Cold Case Hammarskjöld

Op 17 september 1961 stortte 's nachts tijdens een bemiddelingsmissie in Zuid-Kongo, het vliegtuig neer van VN secretaris-generaal, de Zweed Dag Hammarskjöld. Alle inzittenden vonden daarbij de dood. Het vliegtuig was onderweg vanuit Leopoldville (nu Kinshasa) naar Ndola, Noord-Rhodesië (na Zambia). Vlak voor de landingsbaan van Ndola stortte het neer. Van de inzittenden overleefde één VN-beambte het ongeluk een paar dagen. Hij is verhoord, maar het protocol daarvan is nooit vrijgegeven. Er ging een schok door de wereld. Alles was heel geheimzinnig en er waren direct verdachtmakingen. De waarde van de Verenigde Naties als vreedestichtende internationale organisatie was in het geding.

Omwonenden zagen lichtflitsen en niet een, maar twee vliegtuigen. Ook zijn er getuigen die melden dat in de buurt van het wrak kort na het neerstorten landrovers rondreden. Op het dode lichaam van Hammarskjöld werd een speelkaart schoppen aas aangetroffen, wat een cynische waarschuwingscode leek. Het lichaam van Hammarskjöld werd via Stockholm naar Uppsala gebracht waar hij een staatsbegrafenis kreeg. Postuum ontving Hammarskjöld de Nobelprijs voor de vrede.

Vreemd was dat er pas na uren vanuit het vliegveld een serieuze zoektocht werd gestart, terwijl het ongeluk niet ver van de landingsbaan gebeurde. Er zijn allerlei verschillende onderzoeken geweest, de eerste twee vanuit Rhodesië. Aanvankelijk werd aan een fout van de piloot gedacht. Latere onderzoekers gingen uit van boos opzet, maar daders zijn er nooit aangewezen of berecht.

Regisseur Mads Brügger probeerde in de vorig jaar uitgebrachte documentairefilm *Cold Case Hammarskjöld* (2019) de verschillende theorieën op een rijtje te zetten. Hij deed dat op een wat vreemde manier door het verhaal met de opties als het ware te dicteren aan een secretaresse. De gewaagde these waarop de film in feite berust is dat het Zuid-Afrikaanse *Institute for Maritime Research* (SAIMR), een soort paramilitaire organisatie, bezig was met een plan tot opzettelijke verspreiding van een vroege versie van het aids-virus onder de zwarte bevolking van Zuidelijk Afrika en Hammarskjöld heeft vermoord. Deze gewaagde veronderstelling wordt in de film als waarschijnlijk gepresenteerd, maar is nooit afdoende bewezen.

2. Wie was Dag Hammarskjöld?

Wie kent de huidige secretaris generaal van de Verenigde Naties? De Portugees António Guterres. In de tijd van Hammarskjöld werd nog met hoge verwachtingen naar de VN gekeken. Hammarskjöld zelf zetten hoog in, veel hoger dan nu.

Dag Hammarskjöld was in zijn tijd heel bekend en bemiddelde actief met een pendeldiplomatie in landen als China, Egypte, Israël en Kongo. Hij was de jongste zoon van een vooraanstaand Zweeds politicus en studeerde literatuurgeschiedenis, rechten en economie (promotie 1933). Hij hield als jongen al veel van wandelen en bergbeklimmen. Heel bescheiden was hij met zijn innerlijk leven, maar daarom was het niet onbelangrijk. Jurjen Beumer (1948-2013) brengt in zijn boekje *De langste reis is de reis naar binnen. Het politiek-mystieke leven van Dag Hammarskjöld* uit 1997 de ruige Zweedse natuur in verband met melancholieke ernst van Hammarskjöld. Van tijd tot tijd schreef hij in een schrift mystieke teksten, louter voor zichzelf, die na zijn dood gevonden werden. Het oeuvre van Hammarskjöld is klein. In 1963 werd in Zweden door vrienden postuum het boekje *Vägmärken* (Merkstenen) gepubliceerd. Later meer daarover. Een van zijn eerste aantekeningen uit 1925:

‘Verder word ik gedreven,
een onbekend land in.
De grond wordt harder, de lucht prikkelender, kouder.
Aangeraakt door de wind vanuit mijn onbekende einder trillende snaren
in afwachting.
Aldoor vragend
zal ik aankomen,
daar waar het leven wegklinkt
een klare zuivere toon
in de stilte.’

Zweden was in de jaren dat Hammarskjöld opgroeide tijdens het eerste kwart van de 20^e eeuw al een snel seculariserend land, intellectueel en cultureel overwegend antireligieus. Hammarskjöld kwam uit een Zweedse familie van militairen en hoge ambtenaren. Zijn vader was jurist en politicus. Hij werd minister-president van Zweden 1914-1917, daarna tot 1930 gouverneur van de provincie Uppsala. Dag groeide afgeschermd op in het kasteel van Uppsala. Vader was afstandelijk, maar leerde Dag wel het grote belang te beseffen van het opkomend internationaal recht, 1899 Eerste Haagse Vredesconferentie, 1913 Vredespaleis, idealen, zoals ook, 100 jaar geleden in de in 1919 opgerichte Volkenbond (reactie op de eerste Wereldoorlog) gestalte werden gegeven. Zijn moeder was persoonlijk bevriend met de Zweedse aartsbisschop Nathan Söderblom (1866-1931), en bracht warmte en de meer persoonlijke kant van het Lutherse geloof in huis. Bisschop Söderblom was pleitbezorger van een spiritueel en maatschappelijk betrokken christendom, grondlegger van de oecumenische beweging voor praktisch christendom, *Life and Work* (1925), een van de organisaties in 1948 opgegaan in de Wereldraad van Kerken. Vader Hammarskjöld legde de lat hoog voor zijn vier zonen. Religie was wat hem betreft een gevoelszaak en er viel verstandelijk weinig over te zeggen. De intelligente jongste zoon Dag leek zich te ontwikkelen tot econoom en jurist, een rationele succesvolle diplomaat, uiterlijk ‘een kouwe kikker’.

3 Plichtsbetrachting en eenvoud

Toch zou juist Dag Hammarskjöld het geloof gaan ontdekken als zingevend en inspirerend wanneer het ging om het actief handelen in de werkelijkheid.

In 1950 schreef hij:

‘God sterft niet op de dag dat we niet meer in een persoonlijke godheid geloven, maar wij sterven op de dag dat het leven voor ons niet meer doorstraald wordt door de schittering van het steeds opnieuw geschonken wonder, vanuit de bronnen die ieder verstand te boven gaan.’

Liefde was voor Hammarskjöld toewijding aan vrede en recht in een onvoorwaardelijke plichtsbetrachting. Hij nam het leven al jong buitengewoon ernstig op en had een sterk verantwoordelijkheidsbesef.

Hij begon zijn loopbaan als ambtenaar in diverse functies en klom snel op. In 1932 was hij al staatssecretaris van financiën; daarna ging hij naar buitenlandse zaken, 1950 Parijs Organisatie voor Europese Economische samenwerking (OEEC), 1951 Zwedens minister zonder portefeuille buitenlandse handel en afgevaardigde in de Zweedse delegatie naar de algemene vergadering van de VN.

In 1953 wordt hij onverwacht succesvol voorgedragen als opvolger van de Noor Trygve Lie, als secretaris generaal van de VN. Lie was volkomen vastgelopen in een soort patstelling tussen het touwtrekken in de Koude Oorlog van de grote mogendheden en de ambtenaar Dag Hammarskjöld leek destijds een ongevaarlijke compromis kandidaat.

Hammarskjöld had een hoog roepingsbesef. Als zoon van de premier van Zweden, voelde hij zich behoren tot een bevoorrechte elite, die een zware verantwoordelijkheid droeg tegenover de mensen, en wat hem betreft tegenover God. Steeds trachtte Hammarskjöld te werken vanuit een vastberaden, maar nederige houding. Op 4 augustus 1959 schreef hij:

‘Eenvoud [nederigheid] is het ervaren van de werkelijkheid – *niet in haar relatie tot onszelf* maar in geheel haar heilige onafhankelijkheid. eenvoud is zien, oordelen en handelen vanuit het punt waar we in onszelf rusten. Hoeveel valt er dan niet weg! En hoe valt al het andere niet op zijn plaats!

Rustend in het centrum van ons wezen, ontmoeten we een wereld waarin alles op dezelfde wijze in zichzelf rust. Daarbij wordt de boom een mysterie, de wolk een openbaring, de mens een kosmos – welks rijkdom we maar af en toe zien, in een flits. Voor de eenvoudige is het leven eenvoudig, maar het opent voor hem een boek waarin we nooit verder komen dan de eerste lettergreep.’

4 Secretaris generaal VN

Hammarskjöld was diepzinnig, maar geen theoloog, filosoof of ethicus. Ten diepste ook geen raspoliticus, juist daarom misschien wel iemand die met veel gezag kon spreken. Hij was voorgedragen als secretaris-generaal van de VN, ‘een van de meest onmogelijke banen in de wereld’ (citaat van voorganger de Noor Trygve Lie).

De strategie van Hammarskjöld werd: niet al te politiek optreden, maar ook niet al te ambtelijk en kleurloos. Niet terugdeinzen voor waarde gerichte bijdragen, maar ook niet op de man spelen, steeds en met veel geduld bij de inhoud blijven. Stille diplomatie, maar wel actief interveniëren door een zo daadkrachtig mogelijke Verenigde Naties ten dienste van de wereldvrede, een organisatie die hij zag als veel meer dan een ontmoetingsplatform van de staten! De jaren vijftig toonden ondertussen een aaneenrijging van crises, incidenten, en structurele problemen in het spanningsveld van de Koude Oorlog, zoals:

- 1) In 1955 lukte het Hammarskjöld gevangene Amerikaanse piloten bij het niet-VN lid China los te krijgen, waarbij hij zijn contacten met de Chinese minister Tsjoe Enlai wist te versterken.
- 2) In 1956 trachtte hij, nu met minder succes, de Suezcrisis te bezweren. Israël, bezorgd over de Egyptische annexatie van het Suezkanaal, lanceerde een aanval ten koste van Egypte, gevolgd door interventie van Groot-Brittannië en Frankrijk en de bezetting van het Suezkanaal als 'buffer', een rol die later kon worden overgenomen door de VN. Het stationeren van internationale blauwhelmen zou een beproefd VN-concept blijven. Het lukte Hammarskjöld redelijk om contacten met de Egyptenaren aan te knopen.
- 3) Bij de Russische inval in Hongarije kon Hammarskjöld weinig doen.
- 4) In 1958 was er opnieuw een uitbarsting in de Midden-Oosten.
- 5) 1959 Crisis in Laos
- 6) 1960 Afrika, na de feestelijke viering van de onafhankelijkheid van Kongo, ontstond een grote crisis met Lumumba (vermoord januari 1961), Kasavubu, Mubutu en Tsjombe. Op het tijdsperk van het kolonialisme door de Belgen, volgde wat Kongo betreft de Koude Oorlog. Het resultaat was chaos, armoede van de bevolking van Kongo en zelfverrijking van onervaren nieuwe leiders en hun vriendjes, stammenstrijd, corruptie en economische malaise. De Russische leider Nikita Chroesjtjov, met wie Hammarskjöld eens in 1959 een stukje in een roeiboot meevoer op de Zwarte Zee, irriteerde zich mateloos aan de onafhankelijke secretaris-generaal die Kongo dreigde te onttrekken aan Russische invloed. De Russen blokkeerden de dialoog, Chroesjtjov sloeg met zijn schoen op het spreekgestoelte en wilde Hammarskjöld laten afzetten en een trojka aanstellen van drie VN-secretarissen, waardoor de VN ongetwijfeld totaal verlamd zou zijn geraakt. Maar Hammarskjöld wil de onafhankelijkheid van de nieuwe staten bevorderen. Hij overvroeg daarin waarschijnlijk de rol die door de mogelijkheden was weggelegd voor de VN en haar secretaris als hoofd van het ambtenarenapparaat. (Beumer, *De langste weg*, 65) Maar voor Hammarskjöld werd het VN-secretariaat een soort 'lekenapostolaat' gewijd aan de dienst der mensheid, 'een profetische rol' (volgens de Nederlandse diplomaat Engbers). Hij baseerde die rol op het Handvest van de VN, dat aan de secretaris-generaal een zekere speelruimte toestaat, maar greep daar moreel beslist bovenuit door zijn enorme wilskracht. Dat riep ook weerstand op.

Hammarskjöld zette hoog in. Hij streefde ernaar dat de VN, in het bijzonder de Veiligheidsraad en het hoge ambt van de secretaris-generaal, zou uitgroeien tot een vredesorganisatie met een ambitie die vandaag nog altijd niet is waargemaakt. De context was die van een sterk veranderende wereld. Het tijdsperk van het kolonialisme was voorbij. In 1960 werd een serie Afrikaanse landen onafhankelijk. Hammarskjöld zette de VN in om die onafhankelijkheid waarachtig te laten zijn. De werkelijkheid was dat Kongo een kunstmatig land was, gevormd door de rare Belgische vorst Leopold II (1835-1909). Niet gehinderd door

veel kennis van de bestaande stamverbanden, had de vorst, geholpen door ontdekkingsreizigers als H.M. Stanley, lukraak naar eigen behoefte, grenzen getrokken op de kaart van ‘donker Afrika’ en daar een eigen bezit (Congo Vrijstaat) uitgeroepen (in 1908 aan België toegevalen). De context van 1960 was die van de Koude Oorlog, waarin grote mogendheden op zoek waren naar een schaakbord ten dienste van een *proxy* oorlog.

Hammar-skjöld had een onmogelijk opdracht. Toch was hij geen wereldvreemde idealist. Steeds benadrukte hij de noodzaak tot realisme, zonder zowel de noodzaak tot actie als de onmisbaarheid van zelfkennis en zelfkritiek vast te houden. De eenzame weg naar binnen was voor Hammar-skjöld essentieel als het ging om de juiste weg naar buiten te midden van mensen te vinden. Het was wel zijn appèl op anderen dit ook na te streven:

‘Our work for peace must begin within the private world of each one of us. [...] To build for man a world without fear, *we* must be without fear. To build a world of justice, *we* must be just. And how can we fight for liberty if we are not free in our own minds? How can we ask others to sacrifice if *we* are not ready to do so? Some might consider this to be just another expression of noble principles, too far from the harsh realities of political life... I disagree...’

(Radioboodschap, 31 december 1953, Roger Lipsey, 609)

Hammar-skjöld was geen drammer, maar wel onverzettelijk, geen moralist, maar wel iemand die het durfde beheerst en fijntjes onrecht genadeloos aan te wijzen, iemand die zich niet voor het karretje van anderen liet spannen, maar streed voor het behoud van de onafhankelijkheid van zijn hoge ambt. Hij irriteerde de mogendheden, maar gaf hoop aan hen die streden voor kleine belangen. Ondertussen beseftte hij dat het diplomatieke spel van ‘de organisatie’, zoals hij de VN vaak aanduidde volgens de vastgelegde regels en gespeeld moest worden, inclusief het veto van de permanente leden van de Veiligheidsraad.

5 Who killed Hammar-skjöld?

Op 30 juni 1960 werd Belgisch Kongo onafhankelijk. Meteen na het feest ontstonden er enorme spanningen. De Belgen hadden niets gedaan om de onervaren Kongolese leiders toe te rusten op hun taak. De Zuidelijke provincie Katanga was rijk aan delfstoffen en begon zich af te scheiden, maar ook elders in het land werd het onrustig (tot op de huidige dag). Niet alleen België, het Verenigd Koninkrijk, Frankrijk, maar vooral de VS en de SU bemoeiden zich ermee en maakten van Kongo een speelveld voor een strijd om de eigen belangen. Het leek erop dat een burgeroorlog onafwendbaar was en dat zou een strijd zijn die gemakkelijk zou kunnen overslaan naar andere Afrikaanse jonge staten, of kolonies. De VN greep in door troepen te stationeren (meestal van neutrale andere Afrikaanse landen en landen als India en Zweden), eerst ongewapend en als waarnemer-getuige, maar naderhand ook wel met arrestaties en geweld, maar met wisselend succes. Herfst 1960 nam de druk op Hammar-skjöld van alle kanten toe. Er was heel veel kritiek op de VN missie in Kongo en de medewerkers van Hammar-skjöld en de VN-troepen raakten verstrikt in de lokale tegenstellingen. Op een bepaald moment waren er vier elkaar bestrijdende regeringen.

President Kasavubu in de hoofdstad Leopoldville (Kinshasa), stond in feite tegenover premier Lumumba. Zij trachtten elkaar af te zetten. Lumumba werkte aanvankelijk samen met

legerleider Mubutu, maar die had zijn eigen ambities. In Katanga probeerde Tshombe, gesteund door Belgische adviseurs en huurlingen, een onafhankelijke staat uit te roepen. De Russen beschouwde hem als een marionet van ex-koloniale staten en de VS en probeerden via zijn tegenstanders invloed te krijgen. Iedereen had eigenbelangen. Wanhopig probeerde de VN de strijdende partijen uit elkaar te houden. Van serieus landsbestuur was geen sprake. De opvolger van Hammarskjöld, U Thant, sprak van ‘a bunch of clowns.’

Op 17 januari 1961 werd Lumumba na eerder te zijn gearresteerd, vermoord, een veeg teken voor Hammarskjöld. Hij had een zekere sympathie gehad voor de tragische onhandige, maar ambitieuze jonge Afrikaanse leider. Zelf was Hammarskjöld gefascineerd door de roman *Heart of Darkness* van Joseph Conrad uit 1902 (verfilmd *Apocalypse Now*, 1979), waarin een gruwelijke beschrijving van de uitwassen onder leiding van een losgeslagen handelsagent kolonist Kurtz, in de context van het oerwoud alle beschaving overboord heeft gezet en een terreurbewind voert. Als het ging om de VN op z'n dieptepunten, moest hij denken aan het schilderij van Jeroen Bosch, de Wegvoering van Christus:

‘If I were [Hieronymus Bosch] I could paint a beautiful triptych in de colors of Hell... but why be bitter.’ (Roger Lipsey, 559)

Aan zijn leven kwam dus op gewelddadige wijze een einde in september 1961.

Wie zat er achter de aanslag op Hammarskjöld? Susan Williams, Brits historicus aan de Londen University, publiceerde in 2011 een belangrijk onderzoek *Who killed Hammarskjöld?* Enkele van haar bevindingen waren dat diverse personen al direct na het ongeval lijken te hebben geweten dat Hammarskjöld dood was, anderen lijken dit van te voren te hebben verwacht. Er zijn geluidsopnamen van een andere vliegtuigpilot, dan die van de DC 6 waar Hammarskjöld mee vloog. Feit is dat er in dit gebied rebellengroepen waren waarvan de leiders Hammarskjöld haatten. Ook waren er Belgische huurlingen en adviseurs in de buurt, technisch in staat waren de DC 6 van Hammarskjöld uit de lucht te halen. Of was het toch de Zuid-Afrikaanse geheime paramilitaire SAIMR zoals in de Film *Cold Case Hammarskjöld* wordt beweerd?

6 Hammarskjöld, de mysticus

Hammarskjöld was een mysticus. Maar dat wist bijna niemand. Zorgvuldig hield hij zijn mystieke teksten voor zichzelf. Tegelijk werd hij erdoor in zijn openbare functie gemotiveerd en in evenwicht gehouden.

Gij neemt de pen - en de regels dansen. Gij neemt de fluit - en de tonen schitteren Gij neemt het penseel - en de kleuren zingen. Zo wordt alles zinvol en schoon in de ruimte buiten de tijd die Gij bent. Hoe kan ik dan iets van U achterhouden. *Merkstenen*, 90.

Hij vond en hervond zichzelf in overpeinzingen, geïnspireerd door oude teksten en door zijn beleving van de natuur. In november 1955 schreef hij in zijn buitenhuis bij New York:

‘In de lage wolken stierf het licht. Vallende sneeuw dronk de duisternis. Ingebed in stilte bedekten de takken mij met hun veiligheid. Toen de grenzen verdwenen, opnieuw het wonder: dat *ik* besta.’ (*Merkstenen*, 87: 19-20 november 1955)

Hij was gefascineerd als het ging om de vraag wat het betekent om te leven. Gedurende 36 jaar schreef Hammarskjöld, zonder dat iemand het wist dus korte mystieke teksten. Zij werden na zijn dood in 1961 door een vriend, Leif Belfrage, gevonden in zijn flat en als geestelijke erfenis van Hammarskjöld uitgegeven onder de titel *Merkstenen*. De thematiek betreft de tegenstelling tussen de binnenkant van de mens en de buitenkant, dat wil zeggen van Hammarskjöld zelf: binnenkant en buitenkant. Deze tegenstelling is die van mystiek en ethiek, of anders gezegd: *vita contemplativa* en *vita activa politica*.

‘Verder. Uw bevelen worden in het verborgene gegeven. Moge ik ze altijd horen – en antwoorden.’

Tekst *Merkstenen*:

‘Als zelfverdediging – tegen de systeembouwers:
Je persoonlijke leven kan geen blijvende, specifieke zin hebben. Een afgeleide zin kan het alleen dan verwerven wanneer het opgenomen is in, en ondergeschikt gemaakt is aan iets, dat ‘blijft’ en dat zelf ‘zin’ heeft. Is het dit wat we bedoelen je objectiveren wanneer we spreken over Het Leven? Kan je leven zin hebben als fragment van Het Leven?’

Hier is de invloed van de door Hammarskjöld bewonderde Albert Schweitzer merkbaar:
Uitgangspunt en doel is: respect voor het leven.

‘Of Het Leven bestaat -? Onderga het en je zult het ervaren: het Leven als werkelijkheid. Of Het Leven ‘zin’ heeft? Ervaar Het Leven als werkelijkheid en je zult de vraag zinloos vinden. ‘Onderga het’ -? Onderga het, door de sprong te wagen in een ondergeschikt maken van jezelf, *zonder voorbehoud*.’ (*Merkstenen*, 97-98)

Hammarskjöld pleit steeds voor zelfbewust omgaan met intuïtie, zelfkennis en opmerkzaamheid onder telkens weer andere omstandigheden. Zijn teksten zijn niet geschikt om lang achter elkaar door te lezen of als een geheel tot je te nemen. Het zijn, oneerbiedig gezegd, maggiblokjes, die erom vragen te mogen oplossen in je bestaan en er kracht aan geven. Zo heeft Hammarskjöld deze *Merkstenen*, geschreven, beleefd, geleefd en gestorven.

Intuïtie en zelfkennis, geduld en gaandeweg de uitdagingen verkennen: De draad van Ariadne. *Merkstenen* 1955:

‘Vroeger was de dood altijd een van de gasten in het gezelschap. Nu zit hij naast me aan tafel: ik moet met hem bevriend raken. In dit intuïtieve “terugvinden” dat de draad van Ariadne geworden is in mijn leven – stap voor stap, dag na dag – is het einde voor mij nu even tastbaar als de taak die me morgen wacht.’ (1955)

Dit is dus terugzoeken: *rediscovery* (Roger Lipsey, 607. *Merkstenen*, 82). Steeds is Hammarskjöld bezig de extremen te verbinden! (Beumer, 69) Hij stelt de vragen naar de innerlijke samenhang en de samenhang met de politieke actualiteit. Hammarskjöld zelf noemde de teksten zijn ‘witboek’, en beschouwde ze als een geestelijk reisverslag. Het werd uitgegeven onder de naam *Merkstenen*, opgestapelde stenen als tekenen de weg te herkennen, ook bij sneeuw. De teksten zijn esoterisch van karakter, moeilijk meteen te doorgronden. Ze vragen erom gelezen en herlezen te worden, als het ware te herkauwen. Ze beschrijven in de woorden van Beumer een weg van *loneliness* naar *solitude* van eenzaam naar alleen. (Beumer, 52) De teksten spreken voor zichzelf en ze zeggen iedere keer iets anders, in een telkens weer andere context. Zowel de traditie als de moderne tijd wordt gewaardeerd. Persoonlijk geloof en onbaatzuchtige dienstbaarheid vormen elkaars pendanten.

Merkstenen had niet alleen bewonderraars. Het riep, o.a. in Zweden ook veel irritatie op en Hammarskjöld werd van een messias complex, narcisme en schizofrenie (!) verdacht. Eerder al, bij zijn aantreden bij de VN, had hij tijdlang een slechte pers, omdat hij niet getrouwd was. Hij zou heimelijk homoseksueel zijn, maar daarvan is nooit iets gebleken.

De beroemde schrijver W.H. Auden las zelf geen Zweeds maar werd als literair begaafd vriend van Hammarskjöld uitgenodigd om de Engelse tekst van *Markings* te verzorgen en in te leiden. Dat was geen gelukkige keuze. In zijn inleiding laat Auden duidelijk zien dat hij Hammarskjöld niet echt begrepen heeft. Auden geeft een psychologische analyse van het karakter van Hammarskjöld van het type ‘van de koude grond’. Hij vond Hammarskjöld iemand die vooral oude religieuze teksten napraatte en geen origineel schrijver was. Auden kenschetst zijn zelfkennis als een agressief super ego:

[An exceptionally aggressive super-ego – largely created, I suspect, by his relation to his father – which demands that *a* Hammarskjöld shall do better than other people; on the other hand, an ego weakened by a ‘thorn in the flesh’ which convinces him that he can never hope to experience what, for most people, are the two greatest joys earthly life has to offer, either a passionate devotion returned, or a lifelong happy marriage. Consequently, a feeling of personal unworthiness which went very far, for it led him, it would seem, to undervalue or even doubt the reality of the friendship and sympathy which must always have been offered him in plenty. Consequently, too, a narcissistic fascination with himself. In two of his sharpest aphorisms, he points out that Narcissus is not the victim of vanity; his fate is that of someone who responds to his sense of unworthiness with defiance.

[...]

To be gifted but not to know how best to make use of one’s gifts, to be highly ambitious but at the same time to feel unworthy, is a dangerous combination which can often end in mental breakdown or suicide and, as earlier entries show, the thought of suicide was not strange to Hammarskjöld.

W.H. Auden, ‘Foreword’ in: *Markings* (1964), 16-17.]

Roger Lipsey, auteur van *Hammarskjöld. A Life* uit 2013 meent dat W.H. Auden met zijn typering de plank totaal heeft misgeslagen. De interpretatie die Hammarskjöld aan oude

mystiek georiënteerde teksten geeft is ‘levendig nieuw en gezegend oud.’ (*vividly new and blessedly old*, Lipsey, *Hammar skjöld. A Life*, 608):

‘Iedere dag de eerste -, Iedere dag een leven.

Iedere dag moeten we de schaal van ons wezen aanreiken om te ontvangen, te dragen en terug te schenken. We moeten haar leeg aanreiken [Tomas à Kempis, *De navolging van Christus*, IV, 15, 10] – want wat voorafgegaan is zal alleen weerspiegeld worden in haar helderheid, haar vorm en haar omvang.’ (*Merkstenen*, 111, 1957)

Enkele maanden voor zijn dood, schreef Hammar skjöld verschillende onheilspellende teksten waarin hij zich met Christus lijkt te identificeren, waarbij je je wel enigszins het verwijt van messias complex kunt voorstellen.

‘Ontwaakt uit mijn sluimer,
van alle banden bevrijd,
gewassen, getraind, getooid,
nader ik de drempel.

Gevraagd of ik de moed heb
om mijn weg tot het einde te gaan,
geef ik het antwoord,
onherroepelijk.
Verblind zie ik de poort
van de arena open gaan
en treed ik binnen, naakt,
om de dood te ontmoeten.

De strijd vangt aan. Rustig,
in lustvolle kracht, strijd ik
tot het net valt
en ik gevangen word.

Ik heb de anderen gezien.
Nu valt de keus op mij,
om op het blok gebonden
en geofferd te worden.

Stom draagt mijn lichaam
de slagen van de stenen.
Stom splijt ik open,
als mijn hart ontbloot wordt.
(*Merkstenen*, 7 juni 1960 / lente 1961)

Toch begrijp je Hammar skjöld niet als je hem een messias complex aanwrijft. De ware sleutel op de teksten van Hammar skjöld is de mystiek.

5 Binnenkant en buitenkant: Mystiek en ethiek

Behalve zichzelf en de ander, onderscheidt Hammarskjöld een derde in zijn reflecties. Wie is die derde, de Onbekende, naast de schrijver en de lezer, die aan beiden een ethische levensopdracht geeft? In een nagelaten briefje aan een vriend noemt Hammarskjöld het zijn ‘dialoog met mezelf – en God’ Had hij een voorgevoel? Hij sprak vaak over een offer dat gebracht moest worden en een kruis waarop zijn leven uit zou lopen. De dood komt veel voor in vooral de laatste *Merkstenen* zomer 1961.

‘Ik weet niet wie – of wat – de vraag stelde. Ik weet niet wanneer zij gesteld werd. Ik herinner me niet dat ik antwoordde. Maar ik zei ja, tegen iemand – of iets. Vanaf dat moment heb ik de zekerheid dat het leven zinvol is en dat mijn leven, in onderwerping een doel heeft. vanaf dat moment heb ik geweten wat het wil zeggen, “niet om te zien”, of “zich niet te bekommeren om de dag van morgen.” ’ (Matteüs 6; (*Merkstenen*, Pinksteren 1961. Zie ook *Merkstenen*, 148-149, Ontwaakt uit mijn sluimer...)

Voor het voetlicht van de camera’s was Hammarskjöld een beroemd diplomaat, zij het wat onderkoeld en in ogen van sommigen afstandelijk. Maar achter de schermen was hij een eenzame zoekende mens, op een wonderlijke manier in zichzelf gekeerd, gereserveerd, verlegen en zelfs ‘stuntelig’. (Beumer, *De langste weg*, 32) Hammarskjöld bleef altijd een relatieve buitenstaander. Hij was niet getrouwd en leefde alleen. Dat zijn moeder hem als meisje kleepte, was mede aanleiding dat hij ervan werd verdacht heimelijk homoseksueel te zijn, maar daarvan is concreet nooit iets gebleken.

Nogmaals, niet iedereen was van de *Merkstenen* gecharmeerd. Is het tenslotte toch geen pathetische navelstaarderij? (Beumer, *De langste weg*, 36)

Ik denk het niet. In Hammarskjöld is een echt mens is aan het woord, die worstelt met de uitdagingen van de wereld en met zichzelf, maar niet los van God. Velen worden geraakt door de zichzelf wegschenkende dienstbaarheid van Hammarskjöld. De teksten roepen een sfeer op die doet denken aan de worsteling van Jacob aan de rivier de Jabok in Genesis 32. Hij zoekt bewust de grens op van het ongehoorde, (*Merkstenen*, 61 en 64 en Beumer, 38): *Det oerhörda, ineffable*, het ondoorgrondelijke, het onuitspreekbare, het numineuze (vgl. Rudolf Otto, *Das Heilige*), een mystieke ervaring aan de grens van het bestaan. Hammarskjölds eenzaamste tijd was in 1952, vlak voor zijn benoeming tot secretaris van de VN. Hij speelde in deze tijd met gedachten aan zelfmoord. Vgl. de meditatie over Jezus als een jonge, veeleisende, harde man. (*Merkstenen*, 56)

‘De weg naar heiliging gaat in onze dagen noodzakelijk via daden.’ (Beumer 69-70) Beumer spreekt van de *disciplina arcani*, een oudchristelijke deugd, waarbij je geen paarden voor de zwijnen moet gooien. (Mt.7,6) Dit is een mystiek van de ontmoeting, toewijding en dienstbaarheid. Je bent in beweging van de ontmoeting, die slechts een ontmoeting met jezelf is, naar de werkelijke ontmoeting met de ander.

7 Tweede naïviteit

Maar in 1953 is Hammarskjöld niet alleen zoekend. Hij heeft ook ‘iets gevonden’ (Beumer, 41). Dat geeft hem houvast, juist in de tijd dat hij aantreedt als secretaris VN: ‘Tegen het

verleden: dank, tegen de toekomst: ja!’ (*Merkstenen*, 70) Wat heeft Hammarskjöld gevonden? In een radiorede uit 1954 onder de titel *Oude geloofsbelijdenissen in een nieuwe wereld* sprak Hammarskjöld van zelfovergave, dienstbaarheid en plichtsbesef. Er komt invloed van Martin Buber (*Ich und Du*, 1923) in zijn teksten en de bijbel, de ander/Ander, dialoog, c.q. gebed, i.p.v. de loutere introspectie. Is dit gesublimeerde eenzaamheid? (*Merkstenen*, 76)

In Buber zag hij de sleutel om wantrouwen in de dialoog te overwinnen. In zijn aktetas die hij bij zich had toen hij stierf, had Hammarskjöld een aantal pagina’s van *Ich und Du*, die hij had vertaald in het Zweeds voor een Zweedse uitgave.

‘Schrei,
als je kunt,
schrei,
maar klaag niet.
De weg koos jou
en je moet dankbaar zijn.’ (*Merkstenen*, 153)

De secretaris-generaal van de VN is de seculiere paus (Beumer, 45): Hammarskjöld liet een stiltecentrum in het VN-gebouw aan de Eastriver te New York inbouwen, rondom een ruw blok ijzererts uit Zweden beschenen door een lichtstraal, als een altaar voor de onbekende god, de God die mensen vereren onder vele namen en in vele vormen. Het wandfresco is van Bo Bescow. Sommigen vonden het prachtig, anderen puur heidendom. Zelf schreef Hammarskjöld schreef bij de opening van het stiltecentrum in het VN-gebouw:

‘Wij allen hebben in ons een kern van verstillings door stilte omringd.
Dit huis, toegewijd aan werk en debat ten dienste van vrede, zou een kamer moeten hebben toegewijd aan stilte in de naar buiten gerichte zin en verstillings in de innerlijke betekenis.
[...] in het midden van de kamer zien we symbolisch hoe, dagelijks, het licht van de lucht aan de aarde waarop wij staan leven geeft, symboliek voor velen van ons hoe het licht van de geest aan materie leven geeft.
[...] de steen in het midden van de kamer [...] mogen we zien als een altaar, leeg, niet omdat er geen God is, niet omdat het een altaar is voor een onbekende god, maar omdat het is toegewijd aan de God die de mens aanbidt onder vele namen en in vele vormen.’

[Complete tekst in het Engels: Hammarskjöld schreef in 1957, bij de opening, deze tekst:

*‘We all have within us a center of stillness surrounded by silence.
This house, dedicated to work and debate in the service of peace, should have one room dedicated to silence in the outward sense and stillness in the inner sense.*

It has been the aim to create in this small room a place where the doors may be open to the infinite lands of thought and prayer.

People of many faiths will meet here, and for that reason none of the symbols to which we are accustomed in our meditation could be used.

However, there are simple things which speak to us all with the same language. We have sought for such things and we believe that we have found them in the shaft of light striking the shimmering surface of solid rock.

So, in the middle of the room we see a symbol of how, daily, the light of the skies gives life to the earth on which we stand, a symbol to many of us of how the light of the spirit gives life to matter.

But the stone in the middle of the room has more to tell us. We may see it as an altar, empty not because there is no God, not because it is an altar to an unknown god, but because it is dedicated to the God whom man worships under many names and in many forms.

The stone in the middle of the room reminds us also of the firm and permanent in a world of movement and change. The block of iron ore has the weight and solidity of the everlasting. It is a reminder of that cornerstone of endurance and faith on which all human endeavour must be based.

The material of the stone leads our thoughts to the necessity for choice between destruction and construction, between war and peace. Of iron man has forged his swords, of iron he has also made his ploughshares. Of iron he has constructed tanks, but of iron he has likewise built homes for man. The block of iron ore is part of the wealth we have inherited on this earth of ours. How are we to use it?

The shaft of light strikes the stone in a room of utter simplicity. There are no other symbols, there is nothing to distract our attention or to break in on the stillness within ourselves. When our eyes travel from these symbols to the front wall, they meet a simple pattern opening up the room to the harmony, freedom and balance of space.

There is an ancient saying that the sense of a vessel is not in its shell but in the void. So it is with this room. It is for those who come here to fill the void with what they find in their center of stillness. ’]

Hammarskjöld hield zich bezig met Blaise Pascal, Sir Thomas Browne (esoterie, 1605-1682), middeleeuwen als Meister Eckhart (‘You must have an exalted mind and a burning heart in which, nevertheless, reigns silent stillness’), Johannes van het Kruis en Thomas à Kempis (*Navolging van Christus*), die hij vooral graag las in een oudere Franse vertaling. Geloof is de vereniging van God en de ziel. De scheiding subject-object wordt voor de mysticus heel even teniet gedaan. Geest is niet hetzelfde als ziel (Johannes van het Kruis, Beumer, 53). Andere invloeden waren: Albert Schweitzer (eerbied voor het leven); Martin Buber (Ik-Gij) en de Amerikaanse schrijfster Djuna Barnes (1892-1982); oude Chinese (Tsze-sze) en Indiase teksten. Beumer ziet ook sterke verwantschap met Henri Nouwen en Thomas Merton. De menselijke geest is een intelligent filter, maakt chaos tot zinvol geheel: objectief en schijnbaar beheersbaar. Daarnaast is er echter wat Hammarskjöld betreft, een tweede naïviteit, waarin

het irrationele irrationeel mag blijven (wat het in feite ook is). Het is niet met het verstand te vatten, maar daarom bestaat het nog wel. (Beumer, 54!) Waar het ten diepste om gaat is in feite onuitspreekbaar, maar soms is het heel even te ervaren en toch in woorden te vatten. De ziel is het punt waar de mens onmiddellijk aan de absolute werkelijkheid of God raakt. Dat is niet buiten onszelf of de werkelijkheid, maar het transparant worden van het *Zelf* van onszelf. (Beumer, *De langste reis*, 55)

Is het een nieuw land
in een andere werkelijkheid
dan die van de dag?
Of heb ik daar geleefd,
vóór de dag?

Hammaskjöld schreef in 1958 drie haiku's, Japanse gedichten, onder de titel *Single Form*. We kijken naar de sculptuur ter gedachtenis van Hammarskjöld van Barbara Hepworth, *Single Form* (1964), bij VN-gebouw. De woorden van Hammarskjöld in *Merkstenen*, 1958:

De vallende deining,
de spier die zich spant
gehoorzamen dezelfde wet.

De lichte buiging van de lijn
concentreert het lichaamsspel
in een drieste balans.

Zal mijn ziel
deze strakke curve vinden
op haar weg naar vorm?

Ethiek en esthetiek, zo vindt Barbara Hepworth, vielen bij hem samen. De VN is ons geweten. '...I have tried to perfect a symbol that would reflect the nobility of his life, and at the same time give us a motive and symbol of both continuity and solidarity for the future.' (Lipsey, 601)

De schilder Ben Shan maakte een portret van lijden en verzet, eenzaamheid en isolement, meer over dan van de man Hammarskjöld. Ben Shan zag Hammarskjöld als de rechtvaardige kwetsbare, de profeet die juist door zijn kwetsbaarheid de wereld bijeen had gehouden.

Merkstenen, 24 augustus 1961:

Ontwaakte,
een gewone ochtend met grijs licht
weerkaatst van de straat,
ontwaakte –
uit de donkerblauwe nacht
boven de boomgrens

met het schijnsel van de maan
op de heide
en de bergkam in schaduw.
Dacht
aan andere dromen,
dacht
aan hetzelfde bergland:
tweemaal was ik op de kammen,
woonde ik bij het binnenste meer
en volgde ik de stroom
naar de bronnen.

De seizoenen wisselden
en het licht
en het weer
en het uur.
Maar dit is hetzelfde land.
En ik begin de kaart te kennen
en de windstreken.